

УДК 378.147

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ВИКЛАДАЧА ЯК УМОВА ГУМАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Сгадова В. В.

У статті розкрито сутність понять "комунікативна культура викладача", "педагогічне спілкування". Обґрунтовано структуру його комунікативних умінь. Ключові слова: комунікативна культура викладача, педагогічне спілкування, комунікативні вміння викладача.

В статье раскрыта суть понятий "коммуникативная культура преподавателя", "педагогическое общение". Обоснована структура его коммуникативных умений.

Ключевые слова: коммуникативная культура преподавателя, педагогическое общение, коммуникативные умения преподавателя.

The author reveals the essence of the concepts of "communication culture of a higher school teacher" and "pedagogical communication". The structure of communication skills of a higher school teacher is substantiated.

Key words: communication culture of a higher school teacher, pedagogic communication, communication skills of a higher school teacher.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Серед пріоритетних напрямів сучасної педагогічної науки вагоме місце належить дослідженню широкого кола питань культурологічної підготовки майбутнього фахівця.

Культурологічна підготовка студентів – це спеціально організований процес їх навчання й виховання, спрямований на оволодіння способами життєдіяльності, які ґрунтуються на досягненнях сучасної науки і передової практики, на новітніх технологіях.

В основі культурологічної підготовки студентів – майбутніх викладачів є гуманістичний підхід як логічна похідна гуманістичної парадигми, що виступає системоутворювальним фактором професійної підготовки майбутніх викладачів. Основним напрямом реалізації цього підходу є зміна пріоритетів у професійній підготовці майбутніх викладачів, демократизації навчального процесу та гуманізації педагогічної взаємодії між її суб'єктами, важливою умовою якої є сформованість у викладача комунікативної культури.

Аналіз сучасних досліджень. У культурологічних дослідженнях (А. І. Арнольдов, Є. М. Бабосов, Е. С. Маркарян, Е. В. Соколов) обґрунтовано та виокремлено функції культури як соціального явища.

Проблема формування культури вчителя завжди цікавила вітчизняних та зарубіжних педагогів (Х. Д. Алчевська, П. П. Блонський, А. В. Духневич, М. І. Пирогов, К. Д. Ушинський, С. Т. Шацький). Ця проблема знайшла свій подальший розвиток у педагогічних дослідженнях різних напрямів, а саме: як проблема формування педагогічної культури викладачів вищої школи (А. В. Барабанщиков, С. С. Муцинов, І. Ф. Ісвев); учителів, педагогів-освітян (Т. Ф. Білоусова, О. В. Бондаревська, О. Б. Гармаш, С. Б. Єлканов, Т. В. Іванова, О. А. Кабенко, В. І. Луговий, Т. Н. Левашов, О. П. Рудницька, А. Н. Чалов); майбутнього вчителя (В. В. Зелюк, В. М. Гриньова). Водночас недостатньо дослідженою є така важлива складова педагогічної культури, як комунікативна.

Мета статті – розкрити сутність комунікативної культури викладача вищої школи та обґрунтувати структуру його комунікативних умінь.

Виклад основного матеріалу. М. С. Каган стверджує, що культура неможлива без спілкування, з одного боку, а з іншого – гуманістичний зміст спілкування, олюдненість людських відносин є разом з тим найбільш повним вираженням самої культури [1].

Психологи розуміють спілкування як процес взаємодії людини з людиною, що здійснюється за допомогою засобів мовного і немовного впливу та передбачає досягнення змін у пізнавальній, мотиваційній, емоційній і поведінковій сферах людей, які беруть участь у спілкуванні.

Формою навчальної взаємодії, співробітництва викладача і студентів є педагогічне спілкування, в процесі якого реалізуються всі педагогічні функції. Досвід свідчить, що недостатньо тільки знання ним основ наук і методики навчання та виховання, адже всі його знання і практичні вміння можуть бути передані студентам лише через систему живого і безпосереднього спілкування з ними. Вважають, що саме в сфері педагогічного спілкування закладено резерви гуманізації навчально-виховного процесу та криються причини багатьох педагогічних невдач.

На думку Д. Б. Ельконіна, спілкування є видом комунікативної діяльності, яка виступає самостійно на певному етапі розвитку людини [3].

Оскільки комунікативна діяльність є основним видом діяльності викладача, а спілкування – сферою, в якій він здійснює навчально-виховний процес, можна виокремити комунікативну культуру. А. В. Мудрик визначає її як "систему знань, норм, цінностей і зразків поведінки, котрі прийняті у суспільстві, й уміння органічно, природно та невимушено реалізувати їх у діловому і емоційному відношенні" [2, с. 68]. Ми погоджуємося з таким визначенням, водночас вважаємо за необхідне виділити окремо ще й систему комунікативних умінь, які дозволяють викладачеві цілеспрямовано, вільно і творчо здійснювати педагогічну взаємодію у навчанні.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про наявність різних підходів як до визначення сутності, змісту, так і номенклатури комунікативних умінь. В психології і педагогіці це особистісне утворення розглядають як багатофакторне і при дослідженні підкреслюють різні аспекти його значущості. Зокрема, комунікативні вміння розглядають як: уміння встановлювати правильні взаємовідносини і перебудовувати їх відповідно до розвитку студентів та їх вимог до нього (Н. В. Кузьміна); уміння впливати на студентів насамперед словом (С. Л. Бондаренко); узагальнений критерій сформованості комунікативної активності на поведінковому рівні; способи моделювання процесу спілкування і його регуляції (Н. М. Косова); оволодіння вчителем системою психічних і практичних операцій цілеспрямованої взаємодії зі студентами в різних умовах життєдіяльності (Н. І. Плешкова).

Аналіз сутності цього поняття дає змогу встановити, що спільним для всіх тлумачень є те, що комунікативні вміння пов'язують з організацією взаємовідносин, взаємодії в системі "людина – людина". Їх розглядають як інтегральну властивість особистості, в основі якої лежать комунікативні здібності і потреби, вольові якості і характерологічні риси, які формуються в процесі комунікативної діяльності шляхом оволодіння знаннями і навичками та проявляються в здатності ефективно розв'язувати навчально-виховні завдання.

У психології та педагогіці існують також різні підходи до номенклатури комунікативних умінь та складників їх системи. Так, дослідники будують систему комунікативних умінь на основі розуміння спілкування як міжособистісної взаємодії його учасників; з урахуванням компонентів педагогічного спілкування (перцептивний, комунікативний, інтерактивний) та його функцій. Розглянемо структуру комунікативних умінь на основі функцій педагогічного спілкування, яка включає чотири групи вмінь:

1) уміння проектувати педагогічне спілкування: визначати і формувати цілі спілкування, композиційну побудову спілкування; спланувати своє мовлення, свою презентацію; відновлювати у своїй комунікативній пам'яті особливості спілкування з аудиторією; прогнозувати можливі способи й види комунікації; прогнозувати особливості спілкування у нових комунікативних умовах; формулювати яскраві, привабливі цілі комунікативної діяльності та демонструвати шляхи їх досягнення; створити творче самопочуття;

2) уміння встановлювати емоційний і діловий контакт: знайомитися, "подати себе" у спілкуванні; знаходити правильну форму звернення; привернути увагу студентів; налаштуватися на комунікацію з аудиторією; вступати у психологічний контакт з вихованцями; встановлювати візуальний контакт; демонструвати власне ставлення до суб'єктів спілкування (усмішка, інтонація, експресивність рухів); здійснювати оперативний перехід від організаційних процедур до ділової комунікації;

оперативно досягати соціально-психологічної єдності з групою; володіти засобами соціальної перцепції; переборювати стереотипні і ситуативні негативні настанови на окремих студентів; виявляти особисту прихильність до суб'єктів спілкування; розуміти ситуативну внутрішню налаштованість учнів і враховувати її у процесі комунікації; емоційно висловлювати свої думки і почуття; формувати довірливі відносини у зоні взаємодії; володіти вербальними і невербальними засобами комунікації; орієнтуватися в часі й умовах комунікації; впливати на емоційну сферу вихованця;

3) уміння керувати спілкуванням: організовувати простір навчальної взаємодії; спонукати студентів до участі в навчально-пізнавальній діяльності; збудити та виявляти інтерес до суб'єкта спілкування; активно і уважно вислуховувати і чути студентів; делегувати студентові право й необхідність самостійно аналізувати події, факти; правильно розуміти роль суб'єктів спілкування; усвідомлювати, систематизувати і переносити інформацію; цілеспрямовано організовувати спілкування й управляти ним; володіти професійно-педагогічною увагою; встановлювати й підтримувати зворотній зв'язок; залучати вихованців до комунікативної діяльності; визначати внутрішню сутність студента за характером його дій і вчинків; використовувати прийоми акторської техніки; викликати у суб'єктів спілкування почуттєві переживання; виявляти розуміння внутрішнього стану студентів; зосереджувати увагу на позитивному; проявляти толерантність (терпимість до інших); імпровізувати в комунікативній ситуації; не розгублюватися, прагнути до ініціативи у спілкуванні, брати на себе роль лідера; підтримувати діалог і змінювати тему; створювати ситуацію успіху; зберігати достатній рівень самоконтролю; щиро і доброзичливо ставитися до учнів; відчувати позитивні емоції від спілкування;

4) уміння аналізувати спілкування: активно і відсторонено спостерігати за своєю діяльністю; звільнитися від викладацьких амбіцій; сприймати й аналізувати отриману від студента вербальну і невербальну інформацію; вчитися у своїх вихованців.

Кожен блок комунікативних умінь становить відносно стійке утворення, що визначає механізм здійснення комунікативної діяльності. Водночас саме в цьому процесі всі ці вміння мають прояв у взаємозв'язку і взаємодії. Ступінь інтеграції залежить від рівня сформованості кожного вміння і зумовлена особливостями суб'єктів педагогічного спілкування та ситуацій взаємодії.

Висновок. Ефективність педагогічного спілкування значною мірою залежить від того, як педагог володіє комунікативною культурою, що передбачає, зокрема, такі знання й уміння: знати психологію студентського віку та психологічні особливості конкретної студентської аудиторії; об'єктивно оцінювати поведінкові реакції, комунікативну активність окремих студентів, адекватно емоційно відгукуватися на них; уміти швидко організувати аудиторію і привернути її увагу до змісту заняття (прийоми самопрезентації і динамічного впливу), залучати до активної навчальної роботи всіх студентів; вибирати такий спосіб своєї професійної поведінки, який найкраще відповідає би психологічним особливостям і психічному стану студентів; володіти прийомами стимулювання інтелектуальної ініціативи й пізнавальної активності студентів, умінням організовувати діалогічну взаємодію; своєчасно коригувати свій комунікативний задум відповідно до реальних умов педагогічної взаємодії; аналізувати процес педагогічного спілкування, встановлювати співвідношення мети, засобів і результатів комунікативної взаємодії.

Подальшого дослідження потребують питання технології формування комунікативної культури у викладача вищої школи.

Література

1. Каган М. С. Философия культуры / М. С. Каган. – СПб. : ТООТК "Петрополис", 1996. – 414 с.
2. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьников / А. В. Мудрик. – М. : Педагогика, 1984. – 112 с.
3. Эльконин Д. Б. Учебная деятельность: место учебной деятельности в жизни подростков-пятиклассников. Возрастные особенности младших подростков / Д. Б. Эльконин. – М., 1967. – 264 с.